

הרב בנימין קלמן זון

ראש הישיבה

מקורן של מלאכות שבת
שיעור שניתן בישיבה

ראשי פרקים:

פתיחה

הערה כפשוט הכתוב בתורה

א. שיטת רבי בענין המלאכות

ב. הסוגיא בשבת דף מ"ט ע"ב

1. השוואת הסוגיא לסוגיות אחרות כש"ס

2. עיון בשיטת ר' חנינא

3. עיון בשיטת רשב"י בן לקוניא

* המדרשים

* הרמב"ן

* תוספות והיראים

* הירושלמי

4. עיון בשיטות השונות

* הלימוד מ'מלאכה'

* הלימוד משעבוד מצרים

* הלימוד מהמשכן

* חקירת ה'אגלי-טל'

* שיטת רב האי גאון

פתיחה

המשנה (בשבת ע"ג ע"א) אומרת: "מלאכות שבת ארבעים חסר אחת."

אלו הנקודות הראשונות שיש לברר בענין זה:

1. האם מנין זה מוסכם על הכל, או שמא שנוי הוא במחלוקת?

2. מהו המקור למנין זה?

3. מהו המקור לעצם המלאכות ואיסורן?

4. מהו ענינן המיוחד של ל"ט המלאכות, שהרי ידוע שאין הן האיסורים היחידים

בשבת?

5. האם ל"ט המלאכות מוסכמות על הכל, או שמא שנויות הן במחלוקת?

6. האם למנין זה יש משמעות הלכתית ממשית, או שמא רק משמעות סידורית לימודית?

הגמרא בריש כבא קמא ובמקומות נוספים אומרת, שלדעת רבנן, אי עביד שני אבות בהעלם אחד חייב שתי חטאות, ואילו אי עביד אב ותולדה ידידה, מחייב חטאת אחת בלבד. לעומת זאת, דעת ר' אליעזר שגם העובר על אב ותולדה ידידה מחייב שתי חטאות. ממשיכה הגמרא ואומרת שלדעת ר"א אין כל נפ"מ בין אב ותולדה. האב הוא מלאכה שהיתה במשכן וחשובה היא. לקמן נעיין יותר בגמרא זו, בגרסאותיה השונות ובהכדלים שבין הנוסחאות.

העולה מכאן. שיש מחלוקת בשאלתנו - האם למנין אבות המלאכה יש משמעות

הלכתית.

כברייאת שהובאה לקמן (ע"ה ע"ב וצ"ז ע"ב) מובאת מחלוקת בין רבנן ור' יהודה. לרבנן דמתניתין יש כאמור ל"ט אבות מלאכה. לר' יהודה יש שני אבות נוספים: השובט והמדקק.

משמע שגם מנין המלאכות שנוי במחלוקת תנאים.

כעת ננסה לברר מהו המקור למנין המלאכות לרבנן. אמנם, יש לציין, שאין הכרח לומר, שהמקור למנין הוא גם המקור לעצם האיסור. כלומר - יתכן שבנוסף למקור למנין המלאכות, יש גם מקור אחר לאיסורים גופם.

כיום מקובל, שהמקור למלאכות שבת הוא סמיכות פרשיית שבת לפרשיית המשכן. ניתן להשתמש בלימוד זה, גם לשם עצם האיסור וגם לשם מנין המלאכות. (ולהניח שחז"ל ספרו ומנו את המלאכות שהיו במשכן והגיעו לסך ל"ט מלאכות.)

וז"ל המאירי על משנתנו (ע"ג ע"א) "ומלאכות אלו כלן יצאו לנו ממשכן...". (וכן בשא"ר.) ואולם, לקמן נראה, כי אין זה ענין פשוט ויש בזה הרבה שיטות. חושבני שהמקור לדעה שכיחה זו הוא רש"י (שמות ל"א י"ג) עה"פ "אך את שבתותי תשמרו". וז"ל רש"י שם: "אף על פי שתהיו רדופים וזריזים במלאכת המשכן שבת אל תדחה מפניה". מקור לשיטת רש"י לא מצאתי על פסוק זה. מקורות לעצם הדרשה מצאתי במכילתא (שמות ל"ה א'), במדרש הגדול (אחד המדרשים המאוחרים), שם, וכ"כ ביבמות ו' ע"א למדים מהפסוק "את שבתותי תשמרו ומקדשי תיראו" (ויקרא י"ט), שבנין ביהמ"ק לא דוחה את השבת.

וז"ל המכילתא:

"ויקהל משה... וביום השביעי... שבת שבתון' למה נאמרה פרשה זו, לפי שהוא אומר ועשו לי מקדש, שומע אני בין בחול בין בשבת... ת"ל ויקהל משה, בחול ולא בשבת."

אולם המעין במכילתא, במדרש הגדול וברש"י שם, יראה שאין שם לימוד לעצם איסור המלאכה בשבת. ניתן להוכיח מכאן, שכמלאכת המשכן היה צריך לעבור על איסורי שבת. אולם אדרבא, משמע מכאן, שהאיסורים היו ידועים, קבועים וקיימים עוד לפני הצווי על המשכן. גם משיטת רבי (אשר תובא בס"ד לקמן) נראה

שהאיסורים היו ידועים עוד לפני הצווי על המשכן.

הערה בפשט הכתוב בתורה בענין מלאכות שבת

אין כבוונתי להרחיב בענין פשט הכתוב בתורה בעניני שבת. למעונין להרחיב בענין זה מומלץ לעיין ב"פרקי מועדות" לר' מרדכי ברויאר ובספרים אחרים. ברצוני רק לציין כי ניתן להביא הוכחה מסתכרת לכך שהמלאכות האסורות בשבת הן מלאכות המשכן.

1. דברי משה אל העם, בענין שבת, בתחילת פרשת "ויקהל", נמצאים באמצע פרשיות המשכן. פרשיות רחבות אלו, תחילתן בפרשת "תרומה", והמשכן ברציפות לתוככי ספר "ויקרא".

2. דבר משה על השבת, מהווה פתיחה לכל דברי משה לבני ישראל בעניין המשכן.

3. לפי"ז מהווה הצווי על השבת הקדמה, הגבלה ותנאי לכל עניני המשכן: אין עושים את המשכן בשבת.

4. מכאן ברור שלפחות חלק ממלאכות המשכן נאסר בשבת.

5. לו חלק ממלאכות המשכן היה מותר, לא היתה התורה כותבה בצורה שמשמעותה שתומה כוללנית וגורפת: עשית משכן סותרת את השבת. במקרה כזה, התורה היתה מציינת באופן מפורט את ההגבלות, ולא סותמת ואומרת שבת דוחה את עשיית המשכן.

6. מכאן מסתבר שכל מלאכות המשכן אסורות בשבת.

7. הלימוד מהמשכן, מסתמך על העובדה, שהתורה צותה על איסור מלאכה, ולא הגדירה והסבירה מהן המלאכות האסורות. לפיכך, המקור היחיד המבאר לנו מהן המלאכות, הוא העובדה שמלאכות המשכן אסורות. לכאורה, ניתן היה לומר שיש עוד מלאכות אסורות בשבת בנוסף לאלו של המשכן, אך לענ"ד א"א לומר כן. התורה, דברו של ה', היא תמימה, שלמה ומושלמת. לא יתכן שה' ימסור את דברו באופן חלקי. לא יתכן שה' יאסור עשית מלאכה בשבת ולא יבאר בשום מקום ובשום רמז מהי המלאכה. אם בתורה ניתן לראות רק שמלאכת המשכן אסורה, ולא ניתן לראות שום איסור אחר, משמע שאין יותר מלאכות אסורות. כל מה שאינו מבואר בתורה, אינו ככלל ספק, אלא הוא החר ברור מבחינה הלכתית. לכן רק מלאכות המשכן אסורות בשבת. יתכן שהשיטות שלומדות שהמשכן הוא מקור המלאכות למדו זאת מפשט דברי התורה.

א. שיטת רבי בענין מנין המלאכות:

מקורו בשמות ל"ה א'. שם מצווה התורה על השבת ולשונה: "אלה הדברים". למד רבי בשבת צ"ז ע"ב דבר דברים שניים, הדברים שלושה, אלה בגמטריה 36 ס"ה ל"ט. מצד שני בשתי משניות במכילתין (בעריכת רבי) מופיע המשכן כמקור האיסור:

א. בפ' י' מ"ג לומדים שהמוציא על כתפו וכתוך חיקו זייב מנשיאת בני קהת את המשכן.

ב. בפ' י"א מ"ב למדים שהמעביר דרך רה"ר באופנים מסוימים חייב שכך היתה עבודת הלויים.

לכאורה, ניתן לשלב את דברי רבי בברייתא עם המשנה, אם נאמר, שעצם המלאכות נלמדו כולן או חלקן מהמשכן, ורק מנין המלאכות נלמד מ"אלה הדברים". אפשרות זאת בהסבר דברי רבי היתה יכולה לישוב את הברייתא כשבת מ"ט ע"ב: "אין חייבין אלא על מלאכה שכיוצא בה היתה כמשכן. הם זרעו ואתם לא תזרעו...".

מברייתא זו משמע לכאורה שהמשכן הוא מקור כלדי לכל המלאכות. הגמרא לא הקשתה ששתי הברייתות סותרות זו את זו. גם כאן, ניתן היה לומר, שרבי עסק רק כמנין המלאכות, ועצם המלאכות נלמדות מהמשכן. (לקמן נראה בס"ד שאין מכאן ראייה מוחלטת שהמשכן הוא מקור המלאכות.)

אולם, אי אפשר לומר שרבי עסק רק כמנין המלאכות, שהרי אומר רבי בברייתא: "דברים, הדברים, אלו הדברים, אלו ל"ט מלאכות שנאמרו למשה בסיני." משמע שהמלאכות עצמן נאמרו בפירוט למשה בסיני. כשהברייתא אומרת: "נאמר למשה בסיני", כוונתה לכך שהמקור הוא עצם האמירה בסיני ולא לימוד ודרשה ממלאכת המשכן. אם הלכה נלמדת מפסוק מפורש, מביאים את הפסוק כמקור, ולא אומרים שההלכה נאמרה למשה בסיני.

והנה, ראיתי במכילתא דר' ישמעאל כדברנו במפורש, וז"ל המכילתא ריש ויקהל: "ויאמר אליהם אלה הדברים וגו' להביא ל"ט אבות המלאכות שאמר להם משה על פה." לפי"ז מוכח, שלדעת רבי מלאכות שבת נלמדו ע"י הלכה למשה מסיני, רק מהפסוק למדים את עצם ענין ומנין. א"א לומר, שהמשכן הוא מקור המלאכות, וא"כ צ"ע, משום שדברי רבי בברייתא סותרים את דברי המשניות שרבי עצמו ערכן, ואת דברי הברייתא שהובאה כדף מ"ט ע"ב.

והנה, המעיין בלשון הרמב"ם (כפי"ב ה"ח ושם הל' י"ב), יראה סתירה בין דברי הרמב"ם, כעין הסתירה שמצאנו בדברי רבי.

וז"ל הרמב"ם בהל' ח':

"הוצאה מרשות לרשות, מאבות מלאכה היא ואף על פי שדבר זה עם כל גופי תורה מפי משה מסיני נאמרו, הרי הוא אומר בתורה 'איש ואשה אל יעשו עוד מלאכה לתרומת הקודש, ויכלא העם מהביא.' הא למדת שהבאה - מלאכה קורא אותה."

אם נעיין בדברי הרמב"ם נראה שלאיסור הוצאה ישנם שני מקורות:

1. מפי משה מסיני.

2. לימוד לשוני שהוצאה קרויה מלאכה.

הלימוד הראשון הוא כללי ונוגע לכל גופי תורה, הלימוד השני נוגע להוצאה בלבד.

הלימוד הראשון נדיר כרמב"ם, בד"כ אין הרמב"ם מזכיר בכל דין תורה שהוא נאמר למשה מסיני. ברור שהרמב"ם מכוון לברייתא של רבי ולמכילתא. (בדף ע' ע"א יש ברייתא כזאת בשם ר' נתן). רק בהוצאה יש מקור נוסף.

כ"כ, ברור שהרמב"ם לא למד שמקור מלאכות שבת הוא המשכן. שכן, אם היה לומד כך, לא היה נצרך ללימוד פרטי, שהוצאה נקראת מלאכה, אלא היה די לו בהוכחה שהיתה הוצאה במשכן. וברור, שהרמב"ם קבל את דברי רבי שהמלאכות נאמרו למשה בסיני. רק במלאכת הוצאה, הוכיח הרמב"ם מפשט התורה, שהוצאה נקראת מלאכה, ולכן ברור שהיא בכלל לא תעשה מלאכה, אף אם לא נסתמך על הקבלה מסיני.

והנה, לפי דבריו בהמשך, מתעוררת סתירה: בהל' י"ב כותב הרמב"ם שמוציא על כתפו חייב, למרות שהחפץ מעל עשרה טפחים, וראיה לדבר, ממשא בני קהת שנשאו בכתף. משמע, שלמד את איסור המלאכות מהמשכן, והיינו בניגוד למ"ש לעיל בהל' ח'!

וצ"ל שהרמב"ם הולך לשיטתו, והביא את כל המשניות והברייתות להלכה, שכן דרכו במידת האפשר. וכוונתו שאת עצם המלאכות לומדים מקבלת משה בסיני, רק את אופני ופרטי המלאכות למד מהמשכן.

אמנם, צ"ע, כיצד ניתן ללמוד את אופני המלאכות מהמשכן, אם אין לימוד הקושר את איסור מלאכת שבת עם המשכן?

ואולי צ"ל, שהרמב"ם למד, (וכן משמע בפשט), שהמשכן נעשה באופן המקצועי והמושלם, ואת אופני המלאכה ניתן להבין ע"י התכוננות במלאכת המשכן. ואולי, הרמב"ם למד רק את הלימוד המקשר את המשכן לחיובי שבת כענין "מלאכת מחשבת", (לקמן נאריך ונפרט). ואחד מיסודות מלאכת מחשבת, הוא מלאכה חשובה מקצועית ומושלמת, ואת הפרטים האלה למד הרמב"ם מהמשכן.

ב. הסוגיא בשבת מ"ט ע"ב והסוגיא המקבילה בירושלמי פ"ז ה"ב

כסוגיא זאת, מצוטטת המשנה, האומרת שמלאכות שבת ארבעים חסר אחת. הבבלי שואל: כנגד מי נאמרו מלאכות אלו? בירושלמי, לעו"ז, שואלים: "מנין לאבות מלאכות מן התורה?" לקמן נראה שיש הבדלים משמעותיים בין שאלת הבבלי לשאלת הירושלמי.

לשון הירושלמי, היא לשון מוחלטת, שמשמעה - מהו המקור לעצם המלאכות ואיסורן. לשון הבבלי פחות מוחלטת. אמנם, בפשטות ניתן להבינו כירושלמי, אולם, ניתן לומר, שהבבלי שואל על מספר המלאכות או על חלוקתן. השאלה 'כנגד מי', יכולה גם להתפרש כדברי אגדה, ולא כמקור הלכתי מוחלט. לקמן נראה שיש מי שפירש את הבבלי על פי דברינו.

בבבלי מובאות שתי דעות:

- א. דעת ר' חנינא בר חמא - מלאכות כנגד עבודות המשכן.
- ב. דעת ר' שמעון בר"י בן לקוניא - מלאכות שבת כנגד מלאכה, מלאכתו ומלאכת שבתורה.

הגמרא מביאה ברייתא לחיזוק דברי ר"ח וז"ל: "אין חייבין, אלא על מלאכה שכיוצא בה היה במשכן. הם זרעו ואחס לא תזרעו, הם קצרו ואחס לא תקצרו...".

1. השוואת הסוגיא לסוגיות אחרות בש"ס

והנה, יש להקשות - מדוע התעלמה הסוגיא מהברייתא של רבי ומהמשניות שהבאנו לעיל? מהמשניות שהבאנו לעיל, מוכח לכאורה, שהמשכן הוא המקור למלאכות, וא"כ - מדוע הצטרפה הגמרא להשתמש בברייתא? דברי רבי בברייתא, מוכיחים שהמקור הוא קבלה מסיני, והם חולקים על הברייתא שהובאה בסוגיא זאת. והנה, ראינו לעיל, שבבבלי מופיעה השאלה: 'אבות מלאכה כנגד מי?' שאלה זאת אינה זהה בהכרח לשאלת הירושלמי, העוסקת במקור. יתכן, שהבבלי מחפש רק מקבילות וסברות, למלאכות שמקורן ידוע.

לפי"ז, מובן, מדוע לא הסתמכה הגמרא על המשניות, ונאלצה להסתמך על הברייתא. מהמשניות, א"א להוכיח שכל אבות מלאכות שבת מקבילות למלאכת המשכן. לעומת זה: בברייתא כתוב: "אין חייבין אלא על מלאכה שכיוצא בה היה במשכן". לפי"ז, מובן גם מדוע לא הביאו את דברי רבי. רבי לא דיבר על מקבילות וסברות. הוא לא עסק בשאלת הבבלי: "כנגד מי", רבי עסק במקור. לכן, הגמרא לא יכולה להשתמש בדברי רבי. הראשונים שנביא לקמן, אכן למדו שר' חנינא ורשב"י בן לקוניא הביאו מקורות של ממש ללימוד המלאכות, אולם, לא הפריע להם שתהיינה שתי סוגיות מקבילות, בענין שאין לו נפ"מ כמו מקור המלאכות. גם לא מפריע, שיהיו שני מקורות להלכה אחת, ביחוד, אם מקור אחד הוא מהתורה שככתב ומקור שני מקבל מסיני.

2. עיון בשיטת ר' חנינא

על שיטת רבי חנינא יש להקשות מהגמרא (לקמן ע"ד ע"א) שם שואלת הגמרא שנחשיב כוחש כהדי אבות מלאכה, ועונה אביי (ודבריו נשארים למסקנה) שהואיל ועני אוכל פיתו בלא כתישה לא חשיבא. ולפי דברי אביי צ"ע מה אכפת לן אם עני אוכל בלא כתישה, בכל אופן נחשיב כתישה הואיל והיתה במשכן כתישת סממנין? בענין זה יש מספר שיטות:

1. שיטת ר"ת, (הובאו דבריו בתוס' רא"ש ע"ד ע"א ד"ה שכן):

הכתישה שעליה מדברת הגמרא, אינה כתישת סממנין. כתישת סממנין בכלל טוחן היא

לגמרי. כאן מדובר בכתישת פת, שהיו משתמשים בה לבריקת התכלת, (סוגיא במנחות ואכמ"ל), והואיל ולא היו כותשים את הפת הנ"ל משום שאפשר גם בלי כתישה. ולא היו אוכלים אותה, לא היתה כתישת פת כמשכן ולכן הכתישה אינה אב מלאכה.

2. שיטת רש"י שם: אמנם כמשכן היתה כתישה, אולם, הואיל ואין היא מלאכה הכרחית, שהרי עני מסתדר בלעדיה, אין היא חשובה לעצמה ובכלל דש היא.

3. שיטת ר"ח שם: הואיל ואין הכתישה הכרחית, אינה חשובה ותולדה היא.

אם נעניין בשיטות אלו נראה שיש ביניהן הבדלים יסודיים כעצם שיטתם בסברה.

שיטת ר"ת פשוטה בסברה. כל מה שהיה כמשכן הוא אב מלאכה. כותש לא היה כמשכן.

חסרונה של שיטה זו הוא היותה דחוקה כפשט. לפי פשוט הגמרא כותש היה כמשכן,

והסיבה שאין הוא אב היא שעני לא כותש, ואין הכתישה מלאכה חשובה והכרחית.

לפי ר"ת, הסיבה האמיתית לכך שהכתישה אינה אב מלאכה, היא-שלא כתשו כמשכן,

והעיקר לפי"ז חסר מן הספר. שיטת ר"ח שונה מהותית. לפיו לא די ככך שמלאכה

תהיה כמשכן ע"מ שתחשב אב, צריך שמלאכה זו תהיה חשובה. אם אינה חשובה, היא

תהיה תולדה בלבד, למרות שהיתה כמשכן. שיטת רש"י מורכבת. היא מתאימה לר"ת

ביסוד דבריו שכל מה שהיה כמשכן חשוב אב. אולם טוען רש"י כי ברור שכמשכן היו

פעולות רבות, בודאי יותר מל"ט פעולות. א"א לומר שכל פעולה היא אב לעצמו.

צריך שפעולה זאת תהיה יישות נפרדת, מהות עצמאית. אם כתישה אינה פעולה

הכרחית, משמע שאין היא מלאכה לעצמה, אלא וריאציה של מלאכה אחרת - דש.

3. עיון בשיטת רשכ"י בן לקוניא

על שיטת רשכ"י בן לקוניא מקשים ראשונים ואחרונים קושיות רבות:

1. בתורה יש יותר מל"ט פעמים מלאכה וכו'.

2. כיצד ידעו חז"ל מהם אבות ומהם תולדות, שהרי להניח שמדעתם החליטו זאת?

3. המשניות שצוטטו לעיל מראות שלומדים מהמשכן!?

* השיטה המשלכת בין לימוד מ"מלאכה" ללימוד מהמשכן.

שיטה זאת קיימת בדברי ר' יוסי בר' כון בירושלמי: "כנגד ארבעים חסר אחת

פעם שכתוב כמשכן עבודה ומלאכה." כנראה ששיטה זו היא שיטתם של המדרשים

הבאים: משנת ר' אליעזר, מדרש הגדול ומדרש הביאור שדכריהם הובאו בתו"ש וע"ש

בהרחבה במילואים לשמות ל"ה. מדרשים אלו מנו דווקא מלאכות או "מעשה חושב"

שהיו כמשכן, ולא מלאכות שבאו בהקשרים אחרים. ברור שכבכלי אי אפשר לומר כן

שהרי התלכטו אם מלאכתו של יוסף בבית פוטיפר היא ממנין ל"ט, אולם הרמב"ן,

הרשב"א והריטב"א שלבו את הלימוד ממלאכה עם הלימוד ממשכן בצורה אחרת.

* ברמב"ן יש שתי שיטות בהסבר ר"ש בן לקוניא:

א. גם מי שלמד מהמשכן וגם מי שלמד ממלאכה סוברים שכל מלאכה שהיתה במשכן, חשובה ונחשבת אב. ולהיפך, כל מלאכה שלא היתה במשכן, נחשבת תולדה. ההבדל בין הדעות הוא שלמ"ד ממשכן, המשכן הוא מקור בלעדי לעצם המלאכות ואיסורן. התולדות לפיו, נאסרו בגלל דמיונם העקרוני למלאכות המשכן. המ"ד השני למד שכל מלאכה נאסרה מעצם היותה מלאכה, ולכתחילה כל המלאכות היו נאסרות באותו האיסור ללא הבדל בין אב לתולדה, וללא הבדל בין מלאכה למלאכה. אולם למדו חכמים שיש ל"ט מלאכות בלבד, והואיל וברור היה לחז"ל שגם המלאכות הדומות לזן נאסרו, חפשו חז"ל מה הן המלאכות החשובות, ומלאכות אלו יהיו אבות המלאכה. ראו חז"ל שבמשכן היו אותן ל"ט המלאכות הידועות. הבינו מכאן שהן המלאכות החשובות.

ב. כול"ע מודים שאבות ותולדותיהן נלמדו מהמשכן. רק למ"ד ממשכן למד מהמשכן את כל המלאכות. לכן לשיטתו, כל דבר שלא היה במשכן איננו אסור. לעו"ז מ"ד מ"מלאכה" הבין שלא כל המלאכות נלמדו מהמשכן, ויש מלאכות שנלמדו ללא קשר למשכן רק מעצם היותם מלאכה. אפשרות נוספת בהסבר השיטה השניה: אלמלי מניין ל"ט היינו אוסרים מלאכות נוספות. קמ"ל ל"ט שרק אלו נאסרו.

סיכום הסברי הרמב"ן בדעות המופיעות בסוגיא:

מ"ד ממשכן לומד מהמשכן שעבודה מסוימת היא מלאכה, נחשבת חשובה, (אב), ואסורה.

במ"ד מ"מלאכה" יש שתי שיטות:

- א. עצם האיסור נובע מכך שמדובר במלאכה. אחרי שחז"ל ראו שיש ל"ט מלאכות חשובות למדו חשיבותן ממשכן.
- ב. חלק מהמלאכות נלמדו מהמשכן, וחלק מהמציאות בעולם.

* שיטת תוספות בדברי ר"ש בן לקוניא:

תוס' ותוס' רא"ש מביאים כהו"א, שיטה דומה לשיטת הרמב"ן, הרשב"א והריטב"א, ודוחים אותה מראית הגמרא למ"ד ממשכן. בכרייתא שהוכחה כראיה רואים רק שדווקא מלאכות שהיו במשכן אסורות. אולם אין מכאן ראיה נגד מ"ד מ"מלאכה" לפחות לפירוש הראשון של הרמב"ן. לאור זאת למד התוס' שמ"ד מ"מלאכה" לא הסתמך על המשכן כלל. חכמים לפיו הגדירו את המלאכות ע"פ שיפוטם ודעתם. והנה ראינו שהקשר על שיטה זאת מספר קושיות:

א. יש יותר מל"ט פעמים "מלאכה" בתורה.

ב. לא יתכן שחכמים מדעתם קבעו את המלאכות האסורות.
 ג. המשניות שהבאנו לעיל לומדות איסורים מהמשכן.
 לגבי הקושיה הראשונה, י"ל שהיא בעיתית גם אם מתמקדים ב"מלאכה" שנכתבה גבי המשכן. וראשונים ואחרונים הביאו בה פירושים רבים, והמשותף לכולם הוא שלענ"ד מכלל דוחק לא יצאו. ועיין בתו"ש מקץ ל"ט צ"ז. ושם כמילואים לשמות ל"ה.
 לגבי הקושיה השניה, י"ל, שעצם ההנחה שחכמים לא קבעו מדעתם מהי מלאכה, שנויה במחלוקת בין שיטות הראשונים הנ"ל. מסתבר לומר שלחכמי ישראל היתה "דעת תורה", והסתכלות ריאלית ומעמיקה על המציאות. על פי עומק דעתם, אמרו וגילו מהן המלאכות החשובות, המרכזיות, המשמעותיות והיצירתיות ביותר בעולמו של האדם. ראיה לכך שמלאכות אלו היו המשמעותיות ביותר בעולמו של האדם נמצאת בתוספתא פ"ו דברכות מ"ה רז"ל: "...כמה יגע אדם הראשון ולא טעם מלוגמא אחת, עד שחרש וזרע וקצר ועמר ודש וזרה וכירר וטחן והרקיד ולש ואפה ואח"כ אכל ואני עומד שחרית ומוצא כל אלו לפני. כמה יגע אדם הראשון ולא לבש חלוק אחד עד שגזז וליבן וניפץ וצבע וטווה וארג ותפר ואח"כ לבש ואני עומד שחרית ומוצא כל אלו לפני." קיימת התאמה רבה, בין מלאכות אלו המובאות כמלאכות הבסיסיות והחשובות של האדם המובאות בכרייתא, ובין מתניתין המביאה את ל"ט אבות המלאכה. גם מעצם סידור המלאכות כמשנה, נראה שיש כאן תאור של המלאכות הבסיסיות של האדם. כמשנה נראה את הכנת מזונו של האדם מן הצומח ומן החי, את הכנת בגדיו, את כנין ביתו, את כתיבת ספריו ותעודותיו, את הפקת האנרגיה שלו, (אש), את יצירת כליו, (מכה כפטיש וכד'). ראיה נוספת לשיטה זאת הוא החילוק בין זורה בורר ומרקד. שלושת האבות הנ"ל דומים מבחינת מהותם, והיה ניתן להכלילם כאב אחד, לו הקריטריון היחיד לחלוקת האבות היה הגיוני ועקרוני. החילוק יכול לנבוע או מקבלה מסיני, או מגזה"כ האומרת שהיו ל"ט מלאכות כדווקא, או משום שבעולמו של האדם נחשבו מלאכות אלו כענינים נפרדים, כמו שמשמע מהתוספתא ומשיטת התוס' והתוס' רא"ש.
 לגבי הקושיה השלישית, אולי י"ל, שהביאו מעבודת הלוויים ראיה שכך זרף העוסקים במלאכה. תרוץ זה מרווח במשנה כפ' י' ודחוק מעט במשנה כפ' י"א.

* שיטת "היראים"

ב"יראים" (רע"ד), יש שיטה שלענ"ד היא כשיטת התוס' האומרת שחכמים הבינו מדעתם מהי מלאכה. ומוסיף שם שיש מלאכות שנלמדו מהמשכן כי גם מהמשכן ניתן ללקט אינפורמציה על מלאכות.

* הירושלמי בפ"ז הל' ב'

1. כתחילת הירושלמי מובאת דעתו של ר' יונתן. דעה זו היא דעתו של ר"ש בן לקוניא בכבלי. אולם מדברי הירושלמי נראה בעליל שלמד דעה זו כדעת התוס' ולא נאחת מדעות הרמב"ן. אלו ראיותי:
 - א. פשט דברי ר' יונתן אינו מזכיר כלל לימוד ממשכן
 - ב. דברי ר' יונתן הם הראשונים בסוגיה. לכן א"א לומר שמסתמך על הלימוד מהמשכן שמופיע רק אח"כ.
 - ג. ניסוח שאלת הירושלמי הוא ניסוח מחייב: "מנין לאבות מלאכות מן התורה", מתבקש מכאן שתשובת ר' יונתן היא מקור ממשי ולא רק רמז חלקי.
2. דעה שניה היא דעת ר' יוסי בר' כון שהבאנו את דעתו לעיל. לפי"ד למדו חז"ל מ"ט פעמים "מלאכה" שבמשכן. לענ"ד, אין בהכרח הבדל בסברא בין שיטה זו למ"ד ממשכן שבכבלי. יתכן שההבדל רק באסמכתות של חז"ל. לדעת הכבלי, הגיעו לל"ט המלאכות דרך שחזור עבודות המשכן. לדעת הירושלמי נעזרו בדרשה.
3. לאחר מכן יש בירושלמי דעות שמסתמכות על למודים ודרשות בפסוק "אלה הדברים" שבשמות ל"ה, כדומה לדעת ר' בכבלי.

* שיטת המדרש שהובא בתד"ה 'למען' בפסחים קי"ז ע"ב

ל"ט מלאכות כנגד שעבוד בני ישראל כמצרים שהיה כל"ט מלאכות. "פרך" בא"ת כ"ש - רג"ל. ס"ה 39 - ל"ט בגימטריה.

4. עיון בשיטות השונות

* הלימוד מ"מלאכה" -

לימוד זה מובן בסברא. שבת ענינה שכיחה ומנוחה כל מה שבכלל מלאכה - אסור.

* הלימוד משעבוד מצרים -

מניח אחת משתי אפשרויות:

א. שבת זכר ליציאת מצרים.

ב. שעבוד מצרים היה שעבוד מלא ורגמור. כשבת יש לשכונן שניתה גמורו. כמצורים

היו כל העבודות. כולן אסורות בשבת.

* הלימוד מהמשכן -

לימוד זה הוא התמוה שבכולם:

א. מה הקשר בין שבת למשכן

ב. האם המשכן "סיבה" או "סימן" לאיסור המלאכות?

ביאור החקירה: חקירה זאת מקובלת בישיכות, וכבר האריכו בה הרבה. לענ"ד לא

יתכן לומר שהמשכן הוא סיבה במשמעות הרגילה. לא מסתבר שהמשכן "יצר" את איסורי שבת. ואנו מחזיבים בשמירת השבת גם כשכית המקדש חרב. הצווי בשבת, גם קדם לצווי במשכן. המשכן איננו דוחה שבת וברור א"כ, שהוא לא יצר אותה. לענ"ד, יש לחקור בצורה שונה מעט: האם המשכן הינו רמז מקרי וסימן טכני בלבד או שמא יש קשר מהותי בין העובדה שמלאכות אלו נדרשות למשכן, ובין העובדה שמלאכות אלו אסורות בשבת. ונראה, שחלקו בזה אמוראים. מאן דיליף מ"מלאכה" מסביר שהסתמכות המשניות בפ' י' וי"א על עבודת הלויים היא טכנית בלבד. ועוסקת בצורת הנשיאה השגרתית והאסורה. לעו"ז מאן דיליף ממשכן ברור שסבר שהקשרים, הלימודים והדרשות מהותיות ומשמעותיות. (עיין במאמרי על שיטות לימוד ודרשות חז"ל* כ"גולות" מס' 1). וכן מוכח מהרמב"ן שהבאנו לעיל שאומר שחז"ל הכינו שאם מלאכה היתה במשכן סימן שהיא חשובה והיא אכ. וצ"ע מהיכן לו לרמב"ן יסוד זה? וצ"ל, שהרמב"ן הכין, שהמשכן מלמד אותנו דברים מהותיים על המלאכות, למשל - חשיבותם. יש להעיר, כי ע"פ שיטת הרמב"ן הראשונה בהסבר שיטת מ"ד מ"מלאכה", אין הבדל בין האמוראים בענין זה, וכול"ע סוברים שהלימוד מהמשכן הוא מהותי. רק לשיטת הרמב"ן השניה, לשיטת תוס', ולשיטת היראים, הלימוד מהמשכן הוא טכני בלבד. וצ"ע, מהו הקשר המהותי בין המשכן למלאכות שבת? לדעת הרמב"ן, מ"ד ממשכן, סובר שהמשכן קובע מהי מלאכה חשובה. לענ"ד נראה, שהסברה בזה היא - שהמשכן שקול כנגד העולם ומשמש כמודל, כשורש של ההויה. וז"ל המדרש בכמרב"ר י"ב ט"ז: "המשכן שקול כנגד העולם שקרוי אהל כשם שהמשכן קרוי אהל". וז"ל מדרש תדשא ב': "המשכן נעשה כנגד בריתו של עולם". וכן למדוני רכותי, שהרמב"ן במקובל, רואה את העולם כיישות אחת מושלמת וגמורה - קומה שלמה. ואת המשכן כמודל ושורש - כקומה שלמה ג"כ. ואכמ"ל. (גם לא אשים עצמי מבין יותר ממה שיש בי). ממילא מובן שכל מלאכה שקיימת במשכן היא יסוד ושורש במלאכה בעולם. במ"ד מ"מלאכה" יש לרמב"ן שתי שיטות. הראשונה סוברת עקרונית כמ"ד ממשכן ע"ש. השיטה השניה סוברת שיש מלאכות שלא נלמדו מהמשכן. לשיטה זו צ"ל שאין המשכן שורש ובכואה שלמה של העולם, שהרי יש מלאכות חשובות שלא נכללו במשכן. בכ"א צ"ל, שהמשכן הוא מהות עליונה וחשובה וכל מלאכה שקשורה בו היא חלק מאותה מערכת חשובה.

* שיטת רב האי גאון

* התנצלות המערכת - בעלון זה, היה אמור להתפרסם המשך מאמרו של רה"י הרב קלמנזון. אך, בשל סיבות שאינם תלויות בנו התעכבה כתיבת המאמר, ובעז"ה הוא יפורסם בעלון הבא.

חוקר ה'אגלי טל' בפתיחת ספרו האם הלימוד מהמשכן פירושו לימוד המלאכות ע"פ הקמת המשכן או ע"פ עבודתו היום יומית השוטפת.

מוכיח ה"אגלי טל" מרש"י (במתניתין, בדף מ"ט ע"ב), שהלימוד הוא דוקא מהקמת המשכן, ולא מעבודתו השוטפת. ראיתו, היא מכך שנצרך רש"י לפרש זריעה וקצירה בסממנין ולא במנחות, שכהן היא שכיחה ורגילה. מוסיף האג"ט שכן מוכח מהגמרא לקמן ע"ד ע"ב גבי מלאכת אופה, שם מקשה הגמרא: מדשבק תנא דידן כישול סממנין דהוה כמשכן ונקט אופה דלא הוה כמשכן, משמע, שלא היתה אפיה כמשכן למרות שהיתה אפית המנחות.

על פי זה, הקשה האג"ט על דברי רב האי גאון (שהובאו כאוצר הגאונים בסוגיא מ"ט ע"ב) לפיו כל סידורא דפת שבמשנה נלמד ממנחת התמיד וכו'.

מישב האג"ט, שלמדו איסור מלאכה דוקא מאותם הדברים שבמקדש לא דחו את השבת. [ע"ש שהוכיח ששיטת ר' שאפית המנחה דוחה את השבת.] ממילא מובן, שלא נאסרה אפיה כמלאכה בשבת אלא כתולדה של כישול סממנין.

משמע, שהלימוד לשיטת האג"ט מתבסס על החילוק שחלקה התורה בין מלאכה גמורה וחוברה שנאסרה אף במשכן, ובין מלאכה שלא נאסרה כמשכן משום שאינה מלאכה גמורה.